KISALTMALAR

Aufl. : Auflage

AÜHFD : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Bd./ Bde. : Band/ Bände

BGB : Bürgerliches Gesetzbuch

BGE : Bundesgerichtsentscheidungen (Schweiz)

Bkz. : Bakınız

C : Cilt

C. I. : Codex Iustiniani

C. Th. : Codex Theodosiani

Çev. : Çeviren

D. : Digesta

Dpn. : Dipnot

Gai. Ins. : Institutiones, Gaius

Hrsg. : Herausgeber

Ins. : Institutiones, Iustinianus

Jdt : Journal des Tribunaux (1853'den beri)

Karş. : Karşılaştırınız

lib. : libro

Md. : Madde

pr : principium

S. : Sayı

s. : sayfa

ZGB : Schweizerisches Zivilgesetzbuch

I. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI HÜKÜMET SİSTEMİ

Arş. Gör. İmran AKTÜRK*

ÖZET

Bu çalışmamızda, I. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nin hükümet sistemi incelenmektedir. Çalışmanın amacı, Türk tarihinde modern anlamda demokratik bir hükümet sisteminin başlangıcı olan I. Meşrutiyet dönemindeki hükümet sistemini tespit edebilmektir. Buna göre, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hükümet sistemi bugüne kadar birçok değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerin başlangıcı ise Osmanlı Devleti'nde batılılaşma sürecine dayanmaktadır. Klasik dönemde mutlak monarşiyle yönetilen Osmanlı Devleti, I. Meşrutiyet'le birlikte meşruti monarşiye adım atmış ve böylece günümüzün demokratik yapısının zeminini oluşturmuştur. Monarşinin uygulandığı dönemde, padişahın yetkileri diğer monarşik krallıklardaki gibi sınırsız ve keyfi iktidara dayanmamış, padişaha İslam hukukuyla sınırlı bir yasama, yürütme ve yargı yetkisi verilmiştir. Gerileme ve Tanzimat dönemlerinde ise bu yönetim tarzına karşı isyan, muhalefet ve yenilikçi hareketler baş göstermiştir. Böylece, 1808 tarihli "Sened-i İttifak", 1839 tarihli "Tanzimat Fermanı" ve 1856 tarihli "Islahat Fermanı"yla birlikte padişahın yetkileri azaltılmıştır. Son olarak 1876 tarihinde Kanun-i Esasi ilan edilmiştir. Bu yasayla, yasama ve yürütme fonksiyonları bakımından padişahın yetkileri anlamlı bir şekilde sınırlandırılmış olmasa da yargı fonksiyonu padişahın egemenliğinden çıkmış, bağımsız mahkemelere verilmiştir. Diğer yandan Osmanlı tebaasına birçok hak ve hürriyetler tanınmıştır. Özetle, meşruti monarşi tam anlamıyla kurulamamış olsa da artık mutlak monarşiden çıkılmıştır.

ABSTRACT

In this paper, I investigate the government system of the Ottoman Empire during the I. Constitutional period. The goal of this research is to understand the government regime of the I. Constitutional period which is considered to be a beginning milestone for modern democratic Turkish government system.

* Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı.

The government regime of the Republic of Turkey went through number of changes to today. The starting point of these regime changes lies back to the Ottoman Empire's westernization period. The Ottoman Empire was ruled by absolute monarchy during classic period which was followed by constitutional monarchy regime which created a foundation for today's Turkish democratic government system. During the monarchy regime, the Ottoman sultan did not have unlimited and discretionary power as it was for the monarch kings during the time. The sultan's legislative, governance, and judiciary role was limited according to the Islamic law. This had led to uprisings, political opposition, and progressive political movements during periods of recession and Tanzimat a distinct period of reorganization and reforms. The Sultan's authority had then reduced with the approval of Sened-i Ittifak-Alliance Agreement in 1808, Tanzimat Fermanı (Warrant of Reorganization) in 1839, and Islahat Fermanı (Warrant of Imprivements) in 1856. Finally, Kanun-i Esasi was declared in 1876 which led to significant reduction in Sultan's authority regarding his judiciary role though his legislative and governance authority was not significantly influenced. By the declaration of Kanun-i Esasi, the Sultan faced an absolute loss of his judiciary authority which was then undertaken by independent courts. Moreover, the Ottoman citizens were given further rights and liberty. As a result, though constitutional monarchy was not completely established yet, absolute monarchy was completely demolished for good.

GİRİŞ

Yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirleriyle ilişkileri, hükümet şekilleri tasnifinin dayanağını oluşturmaktadır. Bu ilişkinin niteliğine göre yasama ve yürütme kuvvetleri aynı elde toplanıyorsa kuvvetler birliği sistemi; farklı ellerde toplanıyorsa kuvvetler ayrılığı sistemi vardır. Ve bu sistemler monarşi, başkanlık sistemi, parlamenter sistem, meclis hükümeti sistemi gibi farklı temel sınıflara ayrılmıştır. Sayılan bu sistemlerin yapılarında ufak değişiklikler yapılarak da her sistem kendi içerisinde çeşitlilik kazanmıştır.

Son dönemde Türkiye'nin gündeminde, mevcut hükümet sisteminin değiştirilerek başkanlık sisteminin kurulması vardır. Yeni bir sistem arayışının birçok nedeni olmakla birlikte en temel neden şüphesiz ülkenin daha iyi bir şekilde yönetilmesi isteğidir. Dünya düzeni değiştikçe yönetilen halkın beklentileri ve ihtiyaçları farklılaşmakta, bunun için de siyasal ve sosyal yapıya uygun bir hükümet sistemi arayışı her dönemde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hükümet sistemi de bugüne kadar birçok değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerin başlangıcı ise Osmanlı Devleti'nde batılılaşma sürecine dayanmaktadır. Klasik dönemde mutlak monarşiyle yönetilen Osmanlı Devleti, I. Meşrutiyet'le birlikte meşruti monarşiye adım atmış ve böylece günümüzün demokratik yapısının zeminini oluşturmaya başlamıştır.

Bu çalışmamızda Türk tarihinde modern anlamda demokratik bir hükümet sisteminin başlangıcı olan I. Meşrutiyet dönemindeki hükümet sistemini inceleyeceğiz. Meşrutiyet dönemine başlamadan önce klasik dönemdeki hükümet sistemi ve bu sistemin değişmesine neden olan faktörler, inceleme konusu olan döneme ışık tutacağından bu konulara kısaca değinmekte fayda görülmektedir.

I. KLASİK DÖNEMDE HÜKÜMET SİSTEMİ

Osmanlı'da klasik dönem dendiği zaman 1808 Sened-i İttifaktan öncesi kastedilmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin hükümet sistemi mutlak monarşidir. Monarşi kısaca tek bir kişinin ülkeyi yönetmesidir. Osmanlı Devleti'nde ülkeyi yöneten kişi padişahtır. Padişahın yetkilerini sınırlayacak hukuk kuralları ve bu kuralları etkin kılacak hukuki mekanizmalar olmadığından, ayrıca bütün devlet yetkilerinin padişahta toplandığından bahisle, Osmanlı'da tam bir monarşik yönetim biçimi olduğu[1] bazı yazarlar tarafından savunulmaktadır. Ancak padişahın yetkilerinin diğer monarşik krallıklardaki gibi sınırsız ve keyfi iktidarına dayandığını söylemek abartılı bir genelleme olmaktadır[2].

---

1 Ergun **Özbudun,** Türk Anayasa Hukuku, Gözden Geçirilmiş 8. B., Yetkin, Ankara 2005, s. 25.

2 Zühtü **Arslan,** Anayasa Teorisi, 2. B., Seçkin, Ankara 2008, s.118.

Günümüzde devlet başkanlığı, hükümet veya benzeri tabirlerle ifade edilen ve yüksek otoriteyi temsil eden organa eski hukukumuzda "ulül-emr" denilmektedir. Ulül-emr'in yetki bakımından özelliklerine bakacak olursak; öncelikle ulül-emr bütün tasarruflarında Kur'an ve sünnetten kaynaklanan kesin şer'i hükümlere aykırı davranamaz. İkincisi, devleti temsil eden ve yürütmenin başı olan padişah, bütün tasarruflarında şura esasına riayet etmelidir. Bu danışma organının şekli ise önemli değildir. Müslüman Türk devletlerinde bu prensibe divan usulüyle riayet edilmiştir. Üçüncüsü ise eski hukukumuzda devlet başkanı halife konumundadır. Bu da şer'i hükümlerin icrasından sorumlu olmayı ifade eder. Böylece ulül-emr'in bahsedilen tarzda hiç de keyfi yetkilerle donatılmamış olduğu görülmektedir[3]. Bunun daha iyi anlaşılabilmesi için padişahın yetkilerini daha yakından inceleyelim:

Osmanlı padişahları yasama alanında sınırlı bir yetkiye sahiptir. İslam hukukunun ayrıntılı düzenlemeler yaptığı alanlarda padişah sadece mevcut şer'i hükümleri değiştirmeden kanun haline getirebilir, herhangi bir meselede mevcut içtihadi görüşlerden birini tercih edebilir ya da İslam hukukunun kendisine tanıdığı sınırlı yasama yetkisini kullanabilir[4]. Kısaca örfi hukukunun sınırları, padişahın yasama yetkisinin de sınırlarıdır[5].

Padişahların en geniş yetkilere sahip oldukları alan yürütmedir. Bu çerçevede her türlü kararın padişahın onayından geçmesi gerekmektedir. Savaşa karar verme, barış yapma, hatta büyük memurlukların atamalarını yapma gibi her çeşit idari idari karar ve tanzimler padişahın yetkisi kapsamındadır. Tüm askeri ve sivil yönetim örgütünün gerçek başı da padişahtır. Önemli bir yürütme organı olan Divan-ı Hümayun'a Fatih dönemine kadar bizzat padişahın başkanlık etmesi, sonraları bu gelenek terkedildiği zaman bile divan toplantılarında görüşülen konuların padişaha arz edilmesi, Kanuni döneminin sonuna kadar askeri seferleri bizzat padişahın yönetmesi, padişahın yürütme gücünün başı olmasının somut örnekleridir[6].

Padişahın yetkilerinden biri de yargı gücünü kullanmaktır. Devlet başkanı sıfatıyla bizzat yargılama yetkisi bulunmakla beraber bu yetki esas itibariyle kadılara devredilmiştir. Osmanlı Devleti'nde kadıları atama yetkisi önceleri padişaha verilmiştir.

---

3 Ahmet **Akgündüz,** Türk Hukuk Tarihi, OSAV, İstanbul 2011, s. 208; Ahmet **Akgündüz,** İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı – Kamu Hukuku, OSAV, İstanbul 2011, s. 149.

4 Halil **Cin/**Gül **Akyılmaz,** Türk Hukuk Tarihi, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. B., Sayram, Konya 2011, s. 132.

5 **Akgündüz,** Türk Hukuk Tarihi, s.225.

6 **Cin/Akyılmaz,** s.132.

Padişahın tüm bu yetkilerine bakınca yasama, yürütme ve yargının başı kendisi de olsa Osmanlı Devleti'nde sınırsız monarşi rejiminin var olduğu sonucuna varılamaz. Bu geniş yetkiler karşısında padişahın faaliyetlerini sınırlayan önemli prensipler mevcuttur. Padişah, yetki alanına giren hususlarda frenden yoksun sınırsız bir yetkiye, mutlak bir hareket serbestisine sahip değildir. Osmanlı Devleti'nin İslam hukukuna dayalı yapısının gereği olarak, nasıl halk için padişaha itaat etmek bir zorunluluksa, padişah için de bu itaatin karşılığı olarak ruhani prensiplere, şeriatın tespit ettiği esaslara yani genel olarak İslam kamu hukukunun gereklerine riayet etmek gibi bir zorunluluk ve sınır söz konusu olmaktadır[7].

II. I. MEŞRUTİYETİ HAZIRLAYAN HAREKETLER

Kendine özgü bir tarzda mutlak monarşiyle yönetilen Osmanlı Devleti, gerileme dönemine kadar bu tarzında bir sıkıntı yaşamamıştır. Aksine hukuk sistemine uygun olan yönetim, devletin kısa bir süre içerisinde çok büyümesini sağlamıştır. Ancak 15. yy'den itibaren birbiri üstüne yığılan birçok olumsuz etken hükümdarlık kurumunu zaafa uğratmıştır. 17. ve 18. yy'lerde de daha önceleri var olan ve sistemin iyi işlemesini sağlayan Padişah-Ulema-Yeniçeri uyumunun yerini çatışmalar almıştır. Bunun yanında siyasal bütünlüğü tehlike altına sokan feodal muhalefet ve ulusal hareketler de baş göstermiştir. Sonuçta gerileme döneminde devlet sistemindeki çözülmeler, anayasal bir rejime geçebilmenin koşullarını oluşturamamıştır[8].

Osmanlı Devleti'nde anayasal gelişmenin ilk adımı olarak 1808 yılında merkezi hükümetin temsilcileri ile âyan temsilcileri arasında kabul edilip imzalanan "Sened-i İttifak" gösterilir[9]. Bu belge, âyanın saraya karşı bir denge kurma denemesidir[10], ancak hükümlerinin uygulanmasını sağlayacak bir mekanizma getirilmediği için kağıt üzerinde kalmıştır.

Osmanlı anayasal gelişmesinin ikinci aşaması 1839 tarihli "Tanzimat Fermanı", namı diğer "Gülhane-i Hattı Hümayun"dur. Aslında bu ferman, padişahın otoritesini sınırlamayı amaçlayan bir anayasa değildir; fakat kendi yetkilerinin sınırlandırılmasını kabul ettiği bir belge niteliğindedir[11]. Bu fermanda devle-

---

7 Recai G. **Okandan,** Amme Hukukumuzun Ana Hatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi) – Birinci Kitap, Fakülteler Matbaası, İÜHF, İstanbul 1977, s. 25.

8 Bülent **Tanör,** Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), 20. B., YKY, İstanbul 2011, s.21 vd.

9 **Özbudun,** s. 25.

10 Erdoğan **Teziç,** Anayasa Hukuku, 11. B., Beta, İstanbul 2006, s. 141.

11 **Arslan,** s. 121.

tin bütün uyrukları için can, mal ve ırz güvenliği vaad edilmiş, vergi ve askerlik işlerinin de bir düzene bağlanacağı söylenmiştir. Bu vaadler, 1856 "Islahat Fermanı" ile doğrulanmış, ayrıca bu ferman din farkı gözetilmeksizin bütün devlet uyruklarının eşit işlem görmesi ilkesini de getirmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanlarında yer alan ilkeler, hukuk devletinin gelişimi bakımından önemli olmakla birlikte, hala bu ilkelerin etkinliğini sağlayacak ve padişahın yetkilerini sınırlandıracak mekanizmalar kurulmuş değildir. Ferman hükümlerine uyup uymamak padişahın takdirine bağlıdır[12].

Gülhane-i Hattı Hümâyun'un esaslarının, insan hakları beyannamesindeki prensiplere uygun düştüğü ve bunların Islahat Fermanı ile doğrulanıp genişletildiği görülmüştür. Bu iki fermana dayanılarak Osmanlı devletinin, siyasi, içtimai, mülki, adli, mali ve kültürel teşkilâtında yapılan yenilikler, önemli olmakla beraber sorunlar çözülememiştir. İmparatorluk idaresinden hoşnut olmayan halk, milli ve yerel isyanlarla devletin başına sorun çıkarmaya ve ayrıca gayrimüslim halkın da devlete bağlılıkları çözülmeye başlamıştır. Hükümet çalışmalarını karşılayacak bir sistemin mevcut olmayışı sebebiyle, yabancı devletler özellikle 1856'dan sonra, Osmanlı hükümetinin Hristiyan tebaa hakkındaki davranışını kontrol etmeye, devletin içişlerine müdahalelerde bulunmaya başlamışlardı. Bu durum karşısında Sultan Abdülaziz'in Gülhane Hattı prensiplerine muhalif olarak şahsi ve keyfî hareketleri, Avrupa ekolünde yetişen genç Osmanlılardan bazılarının ilk defa olmak üzere, siyasi bir parti halinde teşkilatlanarak hürriyet ve meşrutiyet yolunda mücadele bayrağı açmalarına sebep olmuştur. Kendilerince bir program geliştirmişler; eşitlik, hürriyet, adalet, doğal haklar ve vatan muhabbeti fertleri birleştirici birer ideoloji unsuru, meşrutiyet de hükümet şekli olarak kabul edilmiştir. Bu programın gerçekleştirilebilmesi için ya genç Osmanlıların iktidara geçmesi ya da iktidardaki devlet adamlarının, Padişahı meşrutiyet idaresini kurması hususunda ikna etmeleri gerekliydi. Genç Osmanlılar, iktidara geçmek için herhangi ciddi bir teşebbüste bulunmadılar. Fakat çeşitli yayınlar yaparak ve gizli olarak hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini 1867 ile 1875 tarihleri arasında yaydılar. İstanbul'da aydınlar, subaylar ve hatta bazı devlet adamları bu fikirleri benimsediler. Halk arasında da meşrutiyet taraftarlarının sayısı çoğalmaya başladı[13].

Bu sırada imparatorlukta sosyal, ekonomik, idari pek çok sorun baş göstermekteydi. Bu sorunların devam etmesi halinde devletin yıkılacağı herkes tarafından tahmin edilir olmuştu. Sorunlar, çağa uygun olmayan yönetim şek-

---

12 **Özbudun,** s. 26.

13 Enver Ziya **Karal,** Osmanlı Tarihi, VIII. C., 6. B., Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s.209 vd.

linden kaynaklanmaktaydı. Genç Osmanlılıların destekçileri arasında bulunan Mithat Paşa bu konuda şöyle diyordu: "Eğer ciddi reformların gerçekleşmesi isteniyorsa devlet Anayasal bir reformla yönetilmelidir. Hastalıklarımız için yegane çare budur."[14] Bu fikri kabul etmeyen Sultan Abdülaziz bir şekilde hal edilip tahttan indirilmiştir. Yerine V. Murat gelmiştir. Ancak tahta çıkmasından kısa bir süre sonra akıl sağlığını yitiren V. Murat'ın yerine, onun veliahtı Abdülhamit geçmiştir. II. Abdülhamid'in tahta geçmesi ise bir takım şartlarla gerçekleşmiştir. Veliaht Abdülhamit, sadrazam Mithat Paşa ile anlaşma yaparak Kanun-i Esasi'yi ilan edeceği sözünü vermiştir. Böylece 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-i Esasi ilan edilmiştir[15].

III. I. MEŞRUTİYET VE DEĞİŞEN HÜKÜMET SİSTEMİ

Yukarıda da anlatıldığı üzere I. Meşrutiyet'e kadar Osmanlı Devleti tam anlamıyla olmasa da mutlak monarşi ile yönetiliyordu. Meşrutiyet'le birlikte sistem değişmiş, mutlak monarşiden çıkılarak meşruti monarşiye doğru bir yönelme olmuştur.

Mutlak monarşilerde devlet başkanı, yasama, yürütme ve yargı güçlerini elinde bulundurmaktadır. Meşruti monarşi ise sınırlandırılmış monarşi olduğu için, başkanın bu yetkileri bir şekilde sınırlandırılmış olması gerekmektedir. I. Meşrutiye Döneminde Osmanlının sınırlandırılmış monarşiye sahip olup olmadığını anlamak için öncelikle Kanun-i Esasi'yle birlikte padişaha tanınan hak ve yetkileri incelememiz gerekecektir.

Kanun-i Esasi'ye göre padişahın hak ve yetkileri şunlardır:

Osmanlı saltanatı Halifeliği de haiz olarak eskiden olduğu gibi, Osmanlı hanedanından büyük oğula aittir (m. 3). Padişah, Halifeliği sebebiyle İslâm dininin koruyucusu ve bütün Osmanlı tebaasının hükümdar ve padişahıdır (m. 4). Padişahın şahsı sorumlu değildir (m. 5). Osmanlı hanedanının hukuki, şahsî mal ve mülkleri ve tahsisatları hayat boyunca umumun kefaleti altındadır (m. 6). Vükelânın atanması, yerinden atılması, rütbe ve nişan verilmesi, imtiyazlı eyaletler için imtiyaz şartlarına uygun olarak tevcihler yapılması, para bastırılması, hutbelerde namının söylenmesi, yabancı devletlerle muahedeler akdi, savaş ve barış ilânı, kara ve deniz kuvvetlerinin kumandası, kanun hükümlerinin yerine getirilmesi, idare dairelerinin çalışmalarıyla ilgili yönetmeliklerin düzenlenmesi, kanun gereğince verilmiş cezaların hafifletilmesi veya affedilmesi, Meclisi Umuminin toplan-

---

[14] **Arslan,** s. 123.

[15] Kemal **Gözler,** Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Güncelleştirilmiş 9. B., Ekin, Bursa 2010, s.14.

tıya çağrılması ve dağıtılması gerektiği halde yeni seçim yapılmak şartıyla Mebuslar Meclisinin dağıtılması, Padişahın kutsal haklarındandır (m. 7)[16].

Devlet başkanı ve yürütmenin başı olarak padişah, monarşik sisteme uygun olarak sorumsuzdu. Yani padişah ne siyasal nedenlerle görevden alınabilir ne den hakkında dava açılabilirdi[17]. Ancak bu kuralın İslami esaslara uymadığı açıktır. Zira bu kural, Avrupa kanunlarından aynen iktibas edilmiştir[18]. Mevzu bahis maddelerden anlaşıldığı üzere padişahın yürütme organının başı olarak birçok yetkisi vardır. Bu yetkilere kanunları veto etme yetkisi (m. 54) ve kişileri sürgüne gönderme yetkisi (m. 113) de eklenebilir[19].

Yürütmenin diğer bir tarafını Heyet-i Vükela olarak isimlendirilen Bakanlar Kurulu oluşturmaktadır. Bakanlar kurulunun başkanlığı sadrazama aittir. Sadrazamın ve diğer bakanların atamasını padişah yapar (m. 27). Yani Bakanlar Kurulu sadece hükümdara karşı sorumludur; parlamentonun hükümeti denetleme yetkisi bulunmamaktadır. Hükümetin göreve başlaması, görevinin sona ermesi ve her türlü faaliyetini yürütmesi padişahın iznine bağlıdır[20].

Yasama organına baktığımız zaman Türk tarihinde ilk kez örfi hukukun sınırları içerisinde yasama görevini yürütmek üzere bir parlamento kurulmuştur[21]. Bu parlamentonun adı "Meclis-i Umumi"dir. Meclis-i Umumi, "Heyet-i Âyan" ve "Heyet-i Mebusan" olmak üzere iki meclisten oluşmaktadır[22].

Heyet-i Âyan üyeleri, Heyet-i Mebusan'ın üye sayısının üçte birini aşmamak üzere 40 yaşını geçmiş ve seçkin hizmetleriyle tanınmış kişiler arasından padişah tarafından seçilir ve atanırlar (m. 60, 61). Heyet-i Âyan üyeliği ömür boyudur (m. 62)[23].

Heyet-i Mebusan üyeleri ise Osmanlı tebaasından her elli bin erkek nüfusa bir temsilci seçilmesiyle kurulur (m. 65). Seçimler dört yılda bir kez yapılır (m. 69)[24].

---

16 **Karal,** s. 222.

17 **Gözler,** s. 18.

18 **Akgündüz,** Türk Hukuk Tarihi, s. 227.

19 Stanford J. **Shaw**/Ezel Kural **Shaw,** Historyf Of The Ottoman Empire And Modern Turkey, Reform, Revolution And Republic 1808-1975, C. II, Cambridge University, New York 2002, s. 175.

20 Şükrü **Karatepe,** Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme, İz, İstanbul 1993, s. 93.

21 **Akgündüz,** s. 207.

22 **Gözler,** s. 16; **Shaw,** s. 176.

23 **Gözler,** s. 17; **Shaw,** s. 176.

24 **Gözler,** s. 17; **Shaw,** s. 176.

Üyeler, "umum Osmanlının vekili" olup kendileri seçen dairenin de ayrıca vekili değildir (m. 71). Padişah, her iki meclis başkanının seçiminde de söz sahibidir. Heyet-i Âyan reisini de doğrudan doğruya kendisi seçer (m. 60). Heyet-i Mebusan başkanı ve iki yardımcısını da meclis tarafından gösterilen iki aday arasından yine kendisi seçer ve atar (m. 77)[25].

Heyet-i Mebusan seçimle gelmiş ilk Osmanlı meclisidir. Bunun önemi şudur ki; seçim ve temsili vekâlet yoluyla seçmen ile mebusları arasında kurulan ilişki, milleti de bir siyasal varlık olarak anayasal sisteme katmaktadır. "Heyet-i Mebusan azasının her birini umum Osmanlıların vekili" tayin eden bir hukuk sistemi, padişahı artık siyasal sitemin mutlak ve biricik egemeni olmaktan çıkarmaktadır. Bu meclisin yetkileri ne kadar kısıtlı, padişahınkiler ne kadar geniş olursa olsun, milletin temsil yoluyla devreye girdiği bir düzende artık padişah egemenlik hakkının tek sahibi sayılamaz. Millet, adı konmuş olmasa bile, padişahın mutlak olan egemenlik hakkına rakip olarak ortaya çıkmıştır[26].

Kanun yapma konusunda yasama organının yetkilerine baktığımızda da, kanun teklif etme hakkı Heyet-i Vükelaya ve kendi görev alanlarında Heyet-i Mebusan'a ve Heyet-i Âyan'a aitti. Kanun teklifleri önce padişaha iletilir ve onun izni istenirdi (m. 53). Padişah izin verirse, teklif Şuray-ı Devlet'e gönderilir, Şuray-ı Devlet bir kanun tasarısı hazırlar (m.54), bu tasarı önce Heyet-i Mebusan'da, daha sonra Heyet-i Âyan'da görüşülürdü. Tasarı her iki meclis tarafından da kabul edilirse onay için padişaha sunulurdu. Padişah bir irade-i seniyye ile tasarıyı onaylarsa kanun yürürlüğe girerdi (m. 54). Yani kanunlar üzerinde padişahın "mutlak veto" yetkisi vardır[27].

Görüldüğü gibi kanun yapma konusunda Kanun-i Esasi ile kurulan sistemin tek ve demokratik organı sayılabilecek olan Heyet-i Mebusan, yasama konusunda bir serbestliğe sahip değildir. Ancak mutlak monarşi dönemindeki ana kuruluştan farklı bir durum da doğmuştur. Öyle ki meclisler padişaha karşı iradelerini kabul ettiremiyorlarsa da padişah da Meclis-i Mebusan'ın benimsemediği bir konuyu kanunlaştırma gücüne artık sahip değildir. Kanunlaştırmada nasıl meclisler padişahın izin ve onayına bağlıysalar, padişah da kanun yapım sürecinde meclislerin ve özellikle mebusan meclisinin olumlu tutumunu beklemek zorundadır. Dolayısıyla Meclis-i Umumi genel olarak ve tek başına bir yasama gücü ve organı değil; fakat sıkı şartlarla da olsa yasama faaliyetine katılma

---

25 **Tanör,** s. 137.

26 **Tanör,** s. 137.

27 **Gözler,** s.17.

hakkına sahiptir. İlk Osmanlı parlamentosu istediğini yasalaştırabilen bir organ değilse de istemediğini yasalaştırmayan bir yapıya sahiptir[28].

Son olarak padişahın yasama alanında meclisi feshetme yetkisi vardır. Meclis ile hükümet arasında bir anlaşmazlık çıktığında, Heyet-i Vükela görüşünde direnir, Meclis-i Mebusan da art arda iki defa bunu reddederse padişah dilerse Bakanlar Kurulunu değiştirir, dilerse meclisi feshedebilirdi (m. 7, 35, 73). Nitekim Abdülhamid, anayasanın kendisine tanıdığı bu yetkiyi kullanarak meclisi feshetmiştir[29].

Kanuni Esasi'de döneminin Batı Avrupa ülkelerinin anayasalarıyla boy ölçüşebilecek bir yargı bölümü düzenlenmiştir. Mehakim (mahkemeler) başlığı altında hem mahkemelerden bahsetmekte hem de yargı yetkisinin kullanılışının gerektirdiği asgari güvencelere de yer vermektedir. Bunlar, hakimlerin özlük işlerinin kanunla düzenlenmesi, bir suçla mahkum olmadıkça azledilememeleri (m. 81), mahkemelerin her türlü müdahaleden korunması (m. 86), hak arama özgürlüğü (m. 83), yargılamanın aleniliği ilkesi (m. 82) ve bağımsızlığının sağlanması (m. 87) yolundaki hükümlerdir. Yargı mercilerini şer'iyye ve nizamiye mahkemeleri olmak üzere ikiye ayıran Kanuni Esasi, mahkemelerin sınıf, görev ve yetki derecelerine göre bölünmesini ve hakimlerin atanmasını da yürütmenin takdirinden çıkarıp kanuna bağlı kılmıştır (m. 88)[30].

Padişahın hak ve yetkilerine, yasama, yürütme ve yargı organlarının işleyiş ve fonksiyonlarına, padişahın bu organlar üzerindeki etkilerine baktığımızda, Kanuni Esasi'nin tam anlamıyla meşruti monarşi sistemini kurduğunu söyleyemeyiz. Bir kere yasama yetkisinin kullanımına padişahın çok önemli müdahaleleri vardır. Ayrıva Bakanlar Kurulu, parlamentoya karşı değil, padişaha karşı sorumludur. Özetle yasama ve yürütme fonksiyonu hala büyük ölçüde padişaha bağımlıdır. Bu iki fonksiyon bakımından padişahın yetkilerinin anlamlı bir şekilde sınırlandırılmış olduğunu söylemek oldukça güçtür. Bununla birlikte, yargı fonksiyonu padişahın egemenliğinden çıkmış, bağımsız mahkemelere verilmiştir. Diğer yandan Osmanlı tebaasına birçok hak ve hürriyetler tanınmıştır. Özetle, meşruti monarşi tam anlamıyla kurulamamış olsa da artık mutlak monarşiden çıkılmıştır[31].

Kanuni Esasi'nin öngörmüş olduğu düzenlemeler bunlar iken, uygulamada II. Abdülhamid, daha Meclis-i mebusan toplanmadan Mithat Paşa'yı azletti ve

---

28 **Tanör,** s. 141.

29 **Karatepe,** s. 93.

30 **Tanör,** s. 144.

31 **Gözler,** s. 19.

sürgüne gönderdi. Meclis ilk toplantısını 20 Mar 1877'de yapmıştır. Bu tarihten itibaren 56 kez toplantı yapıldıktan sonra 28 Haziran 1877'de feshedilmiştir. 1877'de ikinci seçimler yapılmış ve 13 Aralık 1877'de Meclis-i Umumi tekrar toplanmıştır. Meclis 29 kez toplantı yaptıktan sonra 14 Şubat 1878'de Abdülhamit tarafından tatil edilmiş ve bir daha 1908 yılına kadar toplantıya çağrılmamıştır[32]. Tatile sokulan ve bir daha da toplantıya çağrılmayan Meclis-i Umumi'nin ortadan kalkmasından sonra Kanuni Esasi, hukuken değilse bile fiilen hükümsüz duruma düşmüştür. Abdülhamit bu tarihten sonra 1908 yılına kadar tek başına mutlakiyetçi yönetimine devam etmiş ve bu döneme de "istibdat devri" denmiştir.

1908 yılına kadar süren bu devrede, Abdülhamit'in mutlakıyeti aydın çevrelerde git gide yoğunlaşan bir muhalefet uyandırmış ve "Genç Türkler" adı verilen bu muhalefet hareketi Genç Osmanlılardan daha geniş bir çevreye yayılmıştır. Nihayet 1908 yılında Rumeli'deki askeri birliklerin isyana başlamasıyla Abdülhamid Kanuni Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğunda II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır. 1909 yılında Abdülhamid tahttan indirilmiş, anayasada daha demokratik bir parlamenter sistem yönünde önemli değişiklikler yapılmıştır. 1909 değişiklikleriyle birlikte artık 1876 Kanuni Esasi'si demokratik bir meşruti monarşi anayasası haline getirilmiştir[33].

SONUÇ

Konusu "I. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nin hükümet sistemi" olan çalışmamızın sonuna gelmiş bulunmaktayız. Görüldüğü üzere I. Meşrutiyet dönemine geçmeden önce Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan son zamanlarına kadar asıl yönetim tarzı olan mutlakıyet yönetimi, gerileme ve tanzimat dönemlerinde bu yönetim tarzına karşı isyan, muhalefet ve yenilikçi hareketler incelenerek Osmanlı'yı Meşrutiyet'e götüren süreç anlatılmıştır.

Asıl konumuz olan meşrutiyet dönemindeki hükümet sisteminde ise döneme ışık tutan Kanuni Esasi incelenmiştir. Kanuni Esasi'nin padişaha tanıdığı hak ve yetkiler kapsamında hükümet sistemi analiz edilmiştir. Buna göre anayasada kuvvetler ayrılığı sistemi benimsenmediğinden padişahın yetkilerinde fazlaca bir daralma görülmemiştir. Devletin geleneksel yapısı ve niteliği genellikle korunmuştur. Ancak Meclis-i Mebusan ve özellikle yargı gücüyle padişahın yetkileri az da olsa kısıtlanmıştır. Bu da sistemde mutlak monarşiden meşruti

---

[32] **Gözler,** s. 19.

[33] **Teziç,** s. 26.

monarşiye doğru bir geçiş sağlamıştır. Kanuni Esasi'yle tam anlamıyla bir meşrutilik elde edilemese de bu yasanın 1909 anayasa değişikliklerine katkıda bulunduğu kesindir. Artık Osmanlı Devleti, muadili Batı ülkelerinde olduğu gibi tebaasına geniş haklar tanımaya başlamış ve devleti yöneten tek başına padişah olmaktan çıkmıştır. Böylece meşruti monarşiye doğru iki yıllık geçiş süreci, bu dönemde pek yenilikçi görülmese de daha sonraki anayasal süreçlere uygun zemini hazırlayarak çok önemli bir adım atmış bulunmaktadır.